

Рева-Лєвшакова Л. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ВОЛЬФА ШМІДА

У дослідженні проаналізовано наратологічні розвідки представника наратологічного підходу в філології, колишнього професора Гамбурзького університету – відомого німецького філолога і теоретика літератури Вольфа Шміда. Докладно вивчається питання становлення наратологічного дискурсу в філологічному колі дослідників. Привернуто увагу до специфіки формулювання завдань наратології попередників В. Шміда: Дж. Прінса, Ц. Тодорова, Р. Барта, Ж. Женетта. Серед численного кола наратологічної термінології увагу приділено кільком найважливішим теоретичним поняттям: теорії оповіді, структуралізму, мімезису, фікційності, мовленнєвому акту. Окрему увагу привернуто до одного з найцікавіших і відкритих до цього часу питань спільного й відмінного між наративом і описом, котрі мають теоретичну різницю визначень у вітчизняному та європейському літературознавстві. Звернуто увагу на філософічність теорії наративу В. Шміда, котрий визнавав, що окрім оповідної системи разом з епічною гносеологією з одного боку, з іншого наративність спирається на структуралізм. Постулюється ідея структуралістської наратології, певне коло питань котрої належить іншій плеяді дослідників. Зазначається, що роздуми В. Шміда у руслі дослідження вигадковості, або фікційності у художньому творі спираються на античну філософію, насамперед Арістотеля і Платона. З їхніми іменами пов'язана проблема мімезиса, до якої звертається В. Шмід. Для нього мімезис є художньою вигадкою, а всі досліджувані моменти щодо встановлення тотожності вигадки й мімезису, різності, збігів, схожого й протилежного належать до теорії фікційності. У роботі аналізуються теоретико-літературознавчі інтенції В. Шміда щодо проблеми широкого розгляду теорії фікційності з боку різних наукових галузей здебільшого між філософією й лінгвістикою, зокрема онтології (як вчення про буття, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого), семантики мови (як розділу мовознавства, пов'язаного з лексикологією), прагматики (як особливої ланки між лінгвістикою й семіотикою, що вивчає шляхи внеску контексту у зміст твору), а також розвідки мовленнєвого акту та логічних висловлювань. У процесі аналізу наратології автор статті доходить висновків про співвідношення наративних інновацій з неореалістичними дослідницькими думками своїх попередніх праць, що становить одне з полемічних наукових питань жанрових, стильових, естетичних, філософських та літературознавчих взаємовпливів та розбіжностей.

Ключові слова: теорія оповіді, структуралізм, наратологія, мімезис, неореалізм, фікційність, мовленнєвий акт.

Постановка проблеми. Наративні стратегії в українському науковому просторі, зокрема літературознавстві та лінгвістиці, появились на початку нашого століття. Усе почалося з виходу нових досліджень, де з'являлись досі невідомі слова «мімезис», «імплицитність», «експліцитність», «фокалізація», «перцепція». Ці нововведення швидко сприйнялись нашими пошуковцями, бо попередній «бум» гендерних інтенцій та фемінітивно-нестандартно-трансгендерного руху наприкінці минулого століття здебільшого вичерпував себе. Психолого-філологічні пошуки також почали нагадувати повторювання один одного. До того ж складно було щось протиставити новаторці психологічних дослідів відомій феміністці Соломії Павличко, котра відкрила цю

тему, шокувала своїми розвідками, мала широке коло послідовувачів й не менше коло опонентів. Але скептиків й апологетів об'єднувало визнання неординарності цих пошуків і безперечної науковозначущості не тільки в українській філології, а й у світовій. Отже, на зміну широкого загалу гендерної тематики прийшли нові шляхи експериментів з мімезисом, імплицитно-експліцитними розвідками, фокалізаційними кутами зору, перцептивними планами. З цікавістю до останніх пов'язане поступове розуміння наративного кола питань і подальше відкриття численних таємниць закордонного терміну й усіх понятійно-термінологічних визначень, котрі містять раніше невідома українським дослідникам наука «наратологія».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітна наратологічна тематика привертає увагу широке коло сучасних дослідників. Найбільш відомими іменами вітчизняних вчених наратологічного спектру питань, проблем і визначень є Т. Гребенюк, Л. Мацевко-Бекерська, І. Папуша. Дискусійні й дискурсивні праці наратологічних розвідок українських вчених спираються на дослідницькі трактування В. Шміда різних часів [2; 3].

Постановка завдання. Теоретико-літературознавчі наратологічні інтенції В. Шміда мають широке дослідницьке поле, а тому в процесі аналізу наратології постають проблеми співвідношення наративних інновацій з неореалістичними теоретико-естетичними й жанрово-стильовими розвідками; полеміка взаємовпливів та розбіжностей між жанровими, стильовими, естетичними, філософськими та літературознавчими питаннями, – котрі визначають розвідницьке коло завдань.

Виклад основного матеріалу. Наратологія, як і всі її наукововизначені похідні, є досить новою гілкою українознавчих студій. Нові підходи до аналізу безперечно збагачують інструментарій дослідження текстів та доповнюють і поглиблюють передумови їх наукового прочитання. За одиниці інструментарію можна вважати пропонувану термінологію з теорії оповіді (або наратології), яка вперше в українському літературознавстві з'явилась завдяки первісним опрацюванням і введенням в український простір літературознавчих дослідів з теорії оповіді американського теоретика літератури Джеральда Прінса, а саме: «Наратологія: форма та функціонування оповіді» (Narratology: the form and functioning of narrative. Berlin: Mouton, 1982) та «Словник наратології» (Dictionary of Narratology. Lincoln: University of Nebraska Press, 1987). Ці роботи й досі не відомі широкому загалу науковців, прикро, що й українськомовних перекладів їхніх немає. Щоправда, негарна історія сталася з друкуванням «Наратологічного словника» (Тернопіль, 2002). Не будемо згадувати автора, оскільки пізніше з'ясувалося, що робота не самостійна, а перекладна, хоча автор не вказав у виданні першоджерело Джеральда Прінса. Однак, саме з цього плагіатного друкування наратологія почала набирати обертів у своєму стверджувальному шляху українських дослідників. Термінологічний апарат словника Дж. Прінса складає понад 600 теоретичних позицій [1]. Варто зазначити, що серед численних новацій в словнику наводяться приклади загаль-

ноприйнятих літературознавчих понять. Визначення наратологічних категорій досить широко представлене в Літературознавчій енциклопедії (Київ, 2007. Т. 2) Ю. І. Коваліва.

Найбільш відомою роботою з наративних студій є робота «Наратологія» Вольфа Шміда. Російськомовне видання цієї праці побачило світ 2003 року й зацікавило вітчизняних науковців. Гадаю, що українськомовне видання “Narratologie” В. Шміда на часі, адже саме на його роботу ми спираємось при сучасних дослідженнях оповіді. Робота має наукову значущість як теоретико-практичну, так і культурно-історичну, оскільки автор вдається до історичних заглиблень не тільки у минулі часи, а й античні, звертаючи увагу на становлення термінологічних понять з давніх віків. Також В. Шмід не приписує собі первісне обґрунтування наратології, оскільки до нього це зробив Цветан Тодоров у праці “Grammaire du Decameron” 1969 року, про що він вказує на перших сторінках своїх роздумів: «Термін “нاراتологія” був розроблений Цветаном Тодоровим» [2, с. 9]. В. Шмід визнає, що західна теоретична база відрізняється від теорії пострадянського простору. Тому наявність оповідача або розповідача в оповіді він визначає присутністю в тексті голосу опосередкованої інстанції, яка технічно ним називається терміном «наторатор». Приділяючи увагу визначенню наратології попередниками Ц. Тодоровим, Р. Бартом і Ж. Женеттом автор пропонує власне розуміння: «Наратологія – це “теорія оповідання”. На відміну від традиційних типологій, що відносяться більш-менш виключно до жанрів роману або оповідання та обмежуються областю художньої літератури, наратологія, що склалася на Заході в руслі структуралізму в 1960-ті роки, прагне відкриття загальних структур усіляких “наративів”, тобто оповідальних творів будь-якого жанру та будь-якої функціональності» [2, с. 8]. При всій відкритості й науковій відповідальності за сказане слово В. Шмід висунув доволі суперечливе твердження про те, що сам термін уперше з'явився в німецькій теорії літератури, щоправда має інше звучання: «Наративність характеризують у літературознавстві два різні поняття. Перше з них утворилося в класичній теорії оповіді, насамперед у теорії німецького походження, яка тоді ще називалася не наратологією, а Erzählforschung або Erzähltheorie (теорія оповідання)» [2, с. 8–9]. Зауважимо, що “Erzählforschung” з німецької – це наративні дослідження, або “Erzähltheorie” – теорія наративу. Звісно, автор має право висловлювати подібні твердження, оскільки йому близька німецька

літературознавча думка й він добре розуміється на її історії, а для полеміки з цього питання потрібне володіння й знання того матеріалу, яким оперує В. Шмід. Слід визнати, що цей матеріал має вагоме підґрунтя. Спираючись на працю «Роль наратора в епічній прозі» (1910 р.) невідомої нам німецької дослідниці К. Фрідемманн, яка вступила в теоретичну суперечку з іншим маловідомим нам німецьким теоретиком Ф. Шпільгагеном, автор доводить власні суттєво важливі судження щодо питання про розвиток теорії наратології у рідному йому німецькому літературознавчому колі початку ХХ століття. Щодо Ф. Шпільгагена, то його роботи позначились виходом ще наприкінці ХІХ ст. Отже, думки й твердження К. Фрідемманн, на які спирається й від яких відштовхується В. Шмід, вже з'явилися у період нового часу, яким позначився початок ХХ століття. Так, він наводить запропонований К. Фрідемманн приклад теоретичного обґрунтування оповідального модусу драматичної передачі дійсності, де «“справжньою” в драматичному сенсі є подія, яка має місце тепер... “справжньою” ж у епічному сенсі є, в першу чергу, не оповідна подія, а сама розповідь» [2, с. 9]. Так В. Шмід визнає універсальність визначення К. Фрідемманн поняття “*der Erzähler*” («оповідач»), яке дорівнюється ним до терміну «наратор». Тому наукової цінності набувають наступні рядки: «Наратор (*der Erzähler*) являє собою прийняте кантівською філософією гносеологічне припущення, що ми досягаємо світ не таким, яким він існує сам по собі, а таким, яким він пройшов через якогось споглядаючого» [2, с. 9]. Складно не погодитись з цими твердженнями, оскільки їхня філософічна складова виявляє правдивість роздумів водночас і глибину розуміння. Варто наголосити й на тому, що майже у всіх дослідженнях німців ми стикаємось з глибинами філософування, що, можливо складають суть ментальних нахилів, адже абсолютно переконливо схилиємось до того, що майже вся ідеалістична філософія «тримається» на німецькій філософії.

Дослідник теорії наративу визнає, що окрім оповідної системи разом з епічною гносеологією з одного боку, з іншого наративність спирається на структуралізм. Ця точка зору суперечить загальностверджуваному дорівнювані наративність=описовість. Оскільки в структуралізмі головним є не присутність опосередкованої інстанції викладу, а певна структура матеріалу, тому наративність протиставляється дескриптивні, або описовості, основою яких становить

історія як подія. Певне коло питань структуралістської наратології належить іншій плеяді дослідників: Ж. Женетту та Дж. Прінсу. На допомогу дослідницькій лінії структуралізм – наратив – історія – подія В. Шмід обирає слушні вислови Ж. Женетта: «Оповідання – оповідальний дискурс [*le discours narratif*] – може існувати остільки, оскільки воно розповідає деяку історію [*histoire*], за відсутності якої дискурс не є оповідальним» ; «Як наратив оповідь існує завдяки зв'язку з історією, яка в ньому викладається; як дискурс воно існує завдяки зв'язку з нарацією, яка її породжує» [2, с. 10]. В. Шмід погоджується з двома лініями наративних досліджень. Для нього наратив – це описовість водночас й історія, в яких зображується подія. Щоправда історії він розрізняє, оскільки вважає, що «подією є певна зміна вихідної ситуації: або зовнішньої ситуації у світі (природні, акціональні та інтеракціональні події), або внутрішньої ситуації того чи іншого персонажа (ментальні події)» [2, с. 9]. Варто звернути увагу на міркування автора щодо певної складності розрізняти наратив і опис. Ця тема ним визначається так: «Межі між наративними та описовими творами, зрозуміло, не завжди чіткі. Кожен наратив за потребою містить описові елементи, що надають добутку певної статичності. Вже зображення ситуацій, вихідної та кінцевої, дійових осіб та самих дій не обходиться без запровадження описового матеріалу. З іншого боку, описові твори можуть – з метою наочної ілюстрації цієї ситуації – входити динамічні елементи, подієві структури» [2, с. 13].

Однак подієвість у художньому творі має вигадковість, або фікційність. Роздуми В. Шміда у такому руслі дослідження спираються на античну філософію, де філологія немає одноосібного розгалуженого від інших галузей знань шляху, а являє форми мудрування відомих філософів-теоретиків античності. Насамперед це стосується Арістотеля і Платона. Невипадково автор досліджуваного нами об'єкта об'єднав мімесис та вигадку в один окремий розділ. Пояснення цьому знаходимо у його визначенні цих понять: «Вигадка (*ftctio*), що розуміється в арістотелівському сенсі як мімесис, – це художня конструкція можливої дійсності. Зображуючи обставини, що не існували, а події можливі, фікція як конструкція має характер розумової моделі» [2, с. 16]. Отже художня вигадка і є мімесисом. А всі досліджувані моменти щодо встановлення тотожності вигадки й мімесису, різності, збігів, схожого й протилежного належить до теорії фікційності.

На наш погляд ця теорія заслуговує на окреме дослідження. Насамперед має бути з'ясовано, чи належить теорія фікційності до числа різноманітних питань наратології, або все ж має право на окрему щабліну в науці. Здається, це питання поки буде відкритим. Хоча теорія фікційності не один десяток років була предметом гарячих дискусій між представниками різних напрямків, таких як онтологія, семантика, теорія висловлювання, теорія мовних актів, прагматика та ін. На останнє наголошує В. Шмід і це питання цікавить його, тому він привертає особливу увагу до його розв'язання. Щоправда, рішення не знаходиться. А між рядками продиляється також проблема широкого розгляду теорії фікційності з боку різних наукових галузей здебільшого між філософією й лінгвістикою, зокрема онтологією (як вчення про буття, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого), семантики мови (як розділу мовознавства, пов'язаного з лексикологією), прагматики (як особливої ланки між лінгвістикою й семіотикою, що вивчає шляхи внеску контексту у зміст твору). А також наукових досліджень філософсько-лінгвістичного вектору, а саме: розвідки логічних висловлювань, вивчення котрих надає розуміння множинності описовості з використанням багатьох прикладів. З логічними висловлюваннями пов'язані питання визначення істинності чи хибності розповідних речень в оповіді, зокрема художньо-творчій. Звісно, це питання також має відкритий характер, оскільки ми маємо мову про оповідь, яка будується на вигадці, але вигадка може мати історію, яка засвідчує певний факт. Отже, межа між істинністю й хибністю розмита. Водночас ця межа вимагає з'ясування проблеми різності. Тоді знову повертаємось до міркувань про оповідь в основі котрої вигадка, що припускає історію з певним фактом. Як бачимо, наукове мислення перетворюється на замкнене коло.

До наукових досліджень філософсько-лінгвістичного вектору, котрі позначаються в з'ясуванні специфіки мімезису має відношення й мовленнєвий акт, що передбачає цілеспрямовану мовленнєву дію, котра виникає за правилами мовленнєвої поведінки, які у свою чергу пов'язані із правилами окремо взятого суспільстві. Тобто мовленнєвий акт є характеристикою соціомовленнєвої поведінки окремо взятої ситуації. Цікавим виявляється «інструментарій» мовленнєвого акту, оскільки поняття філософського плану, то для характеристики й оцінки будь-якої мовленнєвої дії використовуються окремопонятійні категорії:

«суб'єкт», «об'єкт», «мета», «спосіб», «засіб», «результат», «умови» тощо. Досліджуючи неореалістичну систему наративу ми неодноразово наголошували на тому, що теорія наративу виникла з неореалістичної філософії. У зв'язку з цим можемо нагадати, що питання логічних висловлювань і мовленнєвого акту порушувались й досліджувались теоретиком неореалізму Б. Расселом. Одне з наших минулих тверджень про неореалістичну художність тонкими лініями переплітається з розумінням мімезису. Щоправда В. Шмід не згадує про це. На наш погляд неореалістична художність вирізняється оригінальною системою суб'єкт-об'єктних стосунків. Категорія суб'єкта в художньому творі – персонаж, або людина, а її інтелектуальні, чуттєві, ментальні, фізіологічні дані – то її характеристика та особливості. Категорія об'єкта визначена як довколишній світ живої та неживої природи. Неореалісти звернули увагу на складні психологічні «механізми» ставлення суб'єкта-людини до об'єкта як іншої людини, що становлять своєрідну теорію оповіді, або мімезису.

Розвиваючи думку про поєднання шляхів дослідження наративу й неореалізму, можемо наголосити, що значення теоретичних засад неореалізму полягає у створенні універсальної теорії пізнання, в основі якої лежить поєднання наук (фізики, математики, лінгвістики, біології, філософії, етики та естетики). Неореалісти зробили найістотніший внесок у формування сучасної парадигми, основою якої є принцип універсалізму та рецепція між різноманітними школами і напрямами. Мабуть, тому в європейських країнах неореалізм є одним з основоположних різновидів університетської методології, яка має впливову програму у викладанні гуманітарних і соціально-економічних дисциплін. Загалом методика неореалізму спрямована на побудову логічних форм розуміння світових процесів та людини через мовні, ментальні, фізіологічні компоненти. Ідеї неореалізму розвиваються у прагматичному річищі досліджень інтелектуальних даних, класових характеристик та чуттєвих можливостей. Ці ж саме ідеї розглядаються при дослідженні наративу. Про це ж наголошував В. Шмід у своїх наратологічних розвідках.

Дивна річ, однак історії започаткування наратології як і неореалізму дають можливість для різноманітних галузевих проєкцій. Основу цих проєкцій становить органічний взаємозв'язок людини з її почуттями, характером, знаннями, потребами із соціально визначеним рухом сус-

пільства. Адже, герой – персонаж, суб'єкт, індивідуум, особистість, «Я» і «Ти» твору не є просто літературною формацією, а це – людина, яка має свій вік, стать, походження, соціальний стан; це – людина, яка є представником окремого часопросторового відрізка, позначеного традиціями попереднього часосвітового періоду та рецепціями з іншим часопросторовим рухом.

Висновки і пропозиції. Наративна парадигма вирізняється значним плюралізмом поглядів та наявністю великої кількості теорій, що зумовило її поширення в різних галузях знань. В останні десятиліття наратологія як нова методика художнього аналізу опановує і сферу літературознавства. В українському науковому просторі наратологічні ідеї, а також пов'язані з її специфікою апробації у теоретичних підходах до вивчення

у сфері не тільки літературних текстів з'явилися на початку нашого століття. Така постановка питання і полегшує, і ускладнює дослідницький аналіз. Полегшення дає можливість відходу від консервативності й догматизму в розкритті таємниць художнього мистецтва й аналізу твору. Натомість ускладнення диктує системність аналізу на основі енциклопедичних знань, сукупність яких полягає не тільки у літературознавстві, а й у розвідках з філософії, історії, психології, теології, антропології, фольклористики, мистецтвознавства та лінгвістики. Адже теоретичний комплекс наратології базується на векторних проявах людського життя, поведінка, численних реакцій вербального й невербального прояву суб'єкт-об'єктних відношень. Дослідницьке поле цих питань безмежне й має право на подальший науковий розвиток.

Список літератури:

1. Gerald Prince. Dictionary of Narratology Revised Edition/ University Nebraska Press: Lincoln & London, 1987. 126 p.
2. Шмід В. Наратологія. URL: <http://yanko.lib.ru/books/lit/shmid=narratology=a.htm>
3. Wolf Schmid. Elemente der Narratologie. 3., überarb. und erw. Auflage. de Gruyter, Berlin/ Boston, 2013.

Reva-Lievshakova L. V. NARRATIVE STRATEGIES OF WOLF SCHMID

The study analyzed the narratological explorations of the representative of the narratological approach in philology, the former professor of Hamburg University – the famous German philologist and literary theorist Wolf Schmid. The question of the formation of narratological discourse in the philological circle of researchers is studied in detail. Attention is drawn to the specifics of the formulation of tasks of narratology by V. Schmid's predecessors: J. Prins, Ts. Todorov, R. Barth, J. Genette. Among the numerous circle of narratological terminology, attention is paid to several most important theoretical concepts: the theory of narration, structuralism, mimesis, fictionality, speech act. Particular attention is drawn to one of the most interesting and open questions of the common and different between narrative and description, which have theoretically different definitions in domestic and European literary studies. Attention is drawn to the philosophical nature of the narrative theory of V. Schmid, who recognized that, in addition to the narrative system together with epic epistemology on the one hand, narrative is based on structuralism on the other. The idea of structuralist narratology is postulated, a certain range of questions belonging to another galaxy of researchers. It is noted that V. Schmid's reflections in the direction of the study of fictionality, or fictionality in a work of art, are based on ancient philosophy, primarily Aristotle and Platon. Their names are connected with the problem of mimesis, which V. Schmid addresses. For him, mimesis is an artistic fiction, and all the investigated points regarding the establishment of the identity of fiction and mimesis, difference, coincidences, similar and opposite belong to the theory of fictionality. The paper analyzes the theoretical and literary intentions of V. Schmid regarding the problem of a broad consideration of the theory of fictionality by various scientific fields, mostly between philosophy and linguistics, in particular ontology (as a doctrine of being, in which the fundamental problems of existence, development of the essential, the most important are clarified), semantics of language (as a branch of linguistics related to lexicology), pragmatics (as a special link between linguistics and semiotics, which studies the ways of the context's contribution to the content of a work), as well as investigations of the speech act and logical statements. In the process of analyzing narratology, the author of the article reaches conclusions about the correlation of narrative innovations with the neorealist research ideas of his previous works, which is one of the polemical scientific issues of genre, style, aesthetic, philosophical and literary influences and disagreements.

Key words: narrative theory, structuralism, narratology, mimesis, neorealism, fictionality, speech act.